BOSHQARUV VA IQTISODIY TARBIYA INTEGRATSIYASI: PEDAGOGIK VAZIFALAR, TAMOYILLAR VA KREATIV YONDASHUV MODELI

Akramov Izzat Ikromovich
Farobiy maktabi direktori

Abdullayev Javoxir Jaxongirovich
Buxoro davlat texnika universiteti
“Iqtisodiyot va menejment” kafedrasi
katta o’qituvchisi, PhD
https://doi.org/10.5281/zenodo.21929717

Annotatsiya. Maqolada boshqaruv va iqtisodiy tarbiyaning ikki fundamental pedagogik kategoriya sifatida o'zaro bog'liqligi asoslangan, iqtisodiy ta'lim-tarbiyaning vazifalari va tamoyillari tizimlashtirilgan, kompetensiyaviy hamda kreativ yondashuv asosida bo'lajak mutaxassislarni boshqaruv faoliyatiga tayyorlashning bosqichma-bosqich modeli tahlil qilingan. Milliy va xorijiy boshqaruv tizimlarining qiyosiy xususiyatlari ko'rsatib berilgan.
Kalit so'zlar: boshqaruv, iqtisodiy tarbiya, kompetensiyaviy yondashuv, kreativ yondashuv, pedagogik shart-sharoit, iqtisodiy madaniyat, ta'lim menejmenti.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri iqtisodiy tafakkurga ega, mas'uliyatli, tashabbuskor va boshqaruv kompetensiyalariga ega shaxsni shakllantirishdir. Bu jarayonda boshqaruv va iqtisodiy tarbiya o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan ikki fundamental pedagogik kategoriya sifatida namoyon bo'ladi.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislarni boshqaruv faoliyatiga tayyorlash jarayoni bilish, tadqiqot va ijodkorlik bilan bog'liq bo'lganligi sababli, bo'lajak mutaxassislarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar majmuasini yaratish, ijodkorlik asosida vujudga keladigan bilimlarni o'zlashtirishga yordam beradigan erkin munosabatlarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq oliy ta'limda aynan kreativ yondashuv asosida bo'lajak mutaxassislarni boshqaruv faoliyatiga tayyorlash muammosi hozirgacha maxsus o'rganilmagan, bu esa mazkur yo'nalishni chuqur tahlil qilishni taqozo etadi.

Maqolaning maqsadi — boshqaruv va iqtisodiy tarbiyaning o'zaro bog'liqligini pedagogik nuqtai nazardan asoslash, iqtisodiy ta'lim-tarbiyaning vazifalari va tamoyillarini tizimlashtirish hamda kompetensiyaviy va kreativ yondashuv asosida bo'lajak mutaxassislarni boshqaruv faoliyatiga tayyorlashning bosqichma-bosqich modelini tahlil qilishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli-strukturaviy tahlil, pedagogik modellashtirish va mantiqiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Boshqaruv va iqtisodiy tarbiya kategoriyalari o'rtasidagi bog'liqlik tizimli yondashuv asosida ochib berildi, iqtisodiy ta'lim-tarbiyaning vazifa va tamoyillari mantiqiy tuzilma asosida guruhlandi, milliy boshqaruv modellarining qiyosiy xususiyatlari jadval ko'rinishida tizimlashtirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Iqtisodiy ta'lim va tarbiyaning tuzilishi

Iqtisodiy ta'lim — bu iqtisodiy va shaxsiy xususiyatlarni shakllantiradigan pedagogik jarayon bo'lib, uning tarkibiy tuzilishi iqtisodiy tafakkur, xulq-atvor, ong, qadriyatlar,

qobiliyatlar, ehtiyojlar, qiziqishlar, munosabatlar, rejalar, motivlar, me'yorlar, standartlar, odatlar, malakalar va iqtisodiy hislardan iborat bo'ladi. Iqtisodiy ta'lim murakkab jarayon bo'lib, uning harakatlantiruvchi kuchi ijtimoiy-iqtisodiy muhitda talabning qobiliyati o'rtasidagi ziddiyatlarni hal qilish faoliyati hisoblanadi.

Iqtisodiy tarbiya ta'lim bilan bir qatorda shaxsning iqtisodiy xususiyatlari, fazilatlari, xarakteri, pozitsiyalari, ijtimoiy-iqtisodiy faolligini shakllantirishga qaratilgan oqilona faoliyat, ko'nikma va malakalarini tanqidiy rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Iqtisodiy tarbiya va ta'limning roli bilimga asoslangan va ayni paytda ularni doimiy ravishda to'ldirish va takomillashtirishni talab qiladigan jarayon hisoblanadi.

Boshqaruv va iqtisodiy tarbiyaning o'zaro bog'liqligi

Birinchidan, boshqaruv ta'lim jarayonining maqsadga yo'naltirilgan holda tashkil etilishi, resurslar taqsimoti, jarayonlarning muvofiqlashtirilishi hamda natijalarning monitoringi bilan bog'liq murakkab tizimdir. Unda samaradorlikning oshishi ko'p jihatdan o'quvchilar va talabalarda iqtisodiy ongning shakllangan darajasiga bog'liq, chunki iqtisodiy bilimi kuchli bo'lgan shaxs resurslardan oqilona foydalanish, tanlovni asoslash, muqobil qarorlarni tahlil qilish va natijalarni oldindan prognozlash qobiliyatlariga ega bo'ladi. Bu esa boshqaruvning markaziy funksiyalaridan biri — ratsional qaror qabul qilishni mustahkamlaydi.

Ikkinchidan, iqtisodiy tarbiya shaxsda iqtisodiy madaniyat, mehnatga ongli munosabat, tejamkorlik, tashabbuskorlik, bozor munosabatlarini tushunish va moliyaviy savodxonlik kabi sifatlarni shakllantiradi. Bunday sifatlar ta'lim jarayonining ichki boshqaruv tizimini takomillashtiradi, chunki iqtisodiy ongga ega shaxslar o'z-o'zini boshqarish, vaqtni rejalashtirish, individual mas'uliyat va natija uchun javobgarlikni amalda namoyon etadi.

Uchinchidan, boshqaruv va iqtisodiy tarbiya o'rtasidagi bog'liqlikning muhim jihati resurslar bilan ishlash madaniyatidir. Ta'lim muassasalarida iqtisodiy tarbiyaning yetarli darajada yo'lga qo'yilishi o'quvchi va talabalar tomonidan moddiy, vaqt, axborot va mehnat resurslaridan oqilona foydalanishni rag'batlantiradi. Natijada tashkilot ichida iqtisodiy madaniyat shakllanib, boshqaruv tizimi yanada samaradorlikka erishadi.

To'rtinchidan, zamonaviy ta'limda boshqaruv jarayonlarining globallashuvi, iqtisodiyotning raqamli transformatsiyaga o'tishi iqtisodiy tarbiyaning boshqaruvdagi o'rnini yanada kuchaytirmoqda. Raqamli iqtisodiyot sharoitida boshqaruvning sifatini oshirish uchun tanlovlarni tahlil qilish, risklarni baholash, iqtisodiy manfaatlarni tushunish va strategik fikrlash kabi iqtisodiy kompetensiyalar zarur bo'ladi.

Shunday qilib, boshqaruv va iqtisodiy tarbiya ta'lim jarayonida bir-birini to'ldiruvchi, o'zaro ta'sir etuvchi hamda natijaviylikni ta'minlovchi integrativ tushunchalardir. Iqtisodiy tarbiyaning rivojlanganligi boshqaruv samaradorligini oshiradi; boshqaruvning mukammalligi esa iqtisodiy tarbiya jarayonini tizimli tashkil etish uchun metodik va tashkiliy asos yaratadi. Bu ikki yo'nalishning uyg'unlashuvi natijasida shaxsda iqtisodiy fikrlash, mas'uliyat, tashabbuskorlik, tejamkorlik va boshqaruv ko'nikmalarining shakllanishi ta'minlanadi, bu esa ta'lim sifatining yuksalishiga xizmat qiladi.

Ta'lim boshqaruvidagi milliy-madaniy yondashuvlar

Ta'lim boshqaruvi tizimidagi muammolarning kelib chiqish sabablari va turli mamlakatlarning boshqaruv madaniyatiga xos xususiyatlari 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval. Ta'lim boshqaruvidagi yondashuvlar va tizimga oid muammolar

Yo'nalish	Mazmuni
Ta'lim sifatini oshirishning asosiy sharti	Ta'lim jarayonini takomillashtirish uchun avvalo tizimning o'zini chuqur o'rganish va takomillashtirish zarur.
Boshqaruv	Jamiyat hamda iqtisodiyotning tezkor, keskin o'zgarishi

Yo'nalish	Mazmuni
muammolarining vujudga kelish sababi	ta'lim boshqaruvi tizimida muammolarni vujudga keltiradi.
Boshqaruvning ilmiy ta'rifi	Boshqaruv tizimni shakllantirish va rivojlantirish maqsadida uning sifatini ta'minlash, tartibga solish va unga maqsadga yo'naltirilgan ta'sir o'tkazish jarayoni.
Amerikacha boshqaruv xususiyatlari	Tashabbuskorlik; yuqori kasbiy tayyorgarlik; tashkilotchilik; ishchanlik.
Yaponcha boshqaruv xususiyatlari	Har bir xodimga g'amxo'rlik; ishlab chiqarishda ijtimoiy xavfsizlik; xodimlarda shakllanish istagi; ichki go'zallik (korporativ madaniyat).
Fransuzcha boshqaruv xususiyatlari	Boshqaruv tizimini shakllantirishda insoniy madaniyatga e'tibor; yuqori darajadagi aloqadorlik madaniyati; milliy, tarixiy va madaniy an'analar asosidan foydalanish.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, boshqaruv tizimini shakllantirish va rivojlantirish jarayoni nafaqat tashkiliy, balki milliy-madaniy omillar bilan ham chambarchas bog'liq: amerikacha boshqaruv tashabbuskorlik va yuqori kasbiy tayyorgarlikka, yaponcha boshqaruv xodimga g'amxo'rlik va korporativ madaniyatga, fransuzcha boshqaruv esa insoniy madaniyat va milliy-tarixiy an'analarga tayanadi. Bu qiyosiy tahlil bo'lajak mutaxassislarni boshqaruv faoliyatiga tayyorlashda milliy qadriyatlar bilan zamonaviy boshqaruv tamoyillarini uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Iqtisodiy ta'lim-tarbiyaning vazifalari va tamoyillari

Oliy ta'lim muassasalarida iqtisodiy ta'lim va tarbiyaning vazifalari quyidagilardan iborat:

1) iqtisodiy bilimlar tizimini, iqtisodiyot va ijtimoiy-iqtisodiy qadriyatlar haqidagi tasavvurlarni shakllantirish;

2) dunyoning iqtisodiy manzarasini shakllantirish;

3) mehnatga, faoliyatga, tabiiy resurslarga iqtisodiy munosabatni shakllantirish;

4) kommunikativ ehtiyojni shakllantirish;

5) bo'lajak mutaxassislarning iqtisodiy faoliyat ko'nikmalarini, iqtisodiy makonda o'zaro hamkorlik strategiyalari va texnologiyalarini shakllantirish;

6) muqobil va bashoratli fikrlash, iqtisodiy madaniyat, iqtisodiy ongni rivojlantirish.

Bu vazifalarni hal qilish jarayonida iqtisodiy ta'lim va tarbiya quyidagi tamoyillarga tayanadi:

ilmiylik tamoyili — jamiyatning iqtisodiy tizimini tashkil etish to'g'risida ishonchli ta'lim ma'lumotlarining yetarli darajasini nazarda tutadi;

bashoratlilik tamoyili — bo'lajak mutaxassislarda iqtisodiy ta'sir va o'zgarishlarni oldindan ko'ra bilish, iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishning mumkin bo'lgan yo'llarini bashorat qilish qobiliyatini shakllantirish muammosini dolzarblashtiradi;

pedagogik va iqtisodiy fanlarning integratsiyalashuvi tamoyili — pedagogik va iqtisodiy jihatlarning o'zaro ta'sirini, bo'lajak mutaxassislarda kasbiy faoliyatning amaliy va nazariy tarkibiy qismini ta'minlaydi;

gumanizatsiya tamoyili — bo'lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish huquqidan kelib chiqadi, iqtisodiy jihatdan foydali faoliyatga qodir shaxsni shakllantirish g'oyasini qo'llab-quvvatlaydi;

birlik, bilish, harakat tamoyili — iqtisodiyotni bilishni shaxs ijtimoiy hayotining tarkibiy qismi sifatida idrok etishdan kelib chiqadi.

Kompetensiyaviy va kreativ yondashuv

Oliy ta'limda kreativ yondashuv asosida bo'lajak mutaxassislarni boshqaruv faoliyatiga tayyorlash kompetensiyalar orqali rivojlanadi. Kompetensiya — bu kognitiv, predmetli-amaliy va shaxsiy bilimlarning o'zaro ta'siri bo'lib, shaxsning kasbiy xususiyatlarini rivojlantiradi. Kompetensiyalar ta'lim jarayonining konstruksiyasi hisoblanib, oliy ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvni qo'llash — bu ta'limni mehnat bozori ehtiyojlari, shaxs va jamiyat talablariga muvofiqlashtirishga urinishdir (Kovaleva, 2014).

A.F. Amend, P.R. Atutov, B.T. Lixachev (Amend & Salamatov, 2003; Lixachev, 1998) va boshqa olimlar iqtisodiy ta'lim va tarbiyani uyushgan pedagogik faoliyat, bo'lajak mutaxassislarning iqtisodiy ongini shakllantirishga qaratilgan maxsus o'ylangan ish jarayoni deb hisoblashadi. Olimlarning fikriga ko'ra, iqtisodiy ta'lim va tarbiya iqtisodiy fikrlashni rivojlantirishga, axloqiy va ishbilarmonlik fazilatlarini shakllantirishga, ijtimoiy faollik va tadbirkorlikka hissa qo'shishga xizmat qiladi (Kovaleva, 2014).

N.N. Mixaylov va S.M. Yusfin bo'lajak oliy ma'lumotli mutaxassislarni tarbiyalash jarayonini tahlil qilib, «shaxs yaratuvchisi doimo barqarorlik uchun o'ziga xos tahdiddir» deb ta'kidlashgan. Ushbu olimlar oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislarda ijodiy tafakkur orqali iqtisodiy tarbiyani rivojlantirishga auditoriya hamda auditoriyadan tashqari tadbirlar, jumladan, «Biznes klub», «Jiddiy o'yinlar», «Taqlid firmalari», «Ijodiy rivojlanish uchun ochiq maydonlar» kabi zamonaviy intellektual metodlardan foydalanishgan.

A.S. Prutchenkovning tadqiqotlarida (2001) iqtisodiy ta'lim jamiyatning insonga muntazam yo'naltirilgan ta'siri, shuningdek jamiyat har bir a'zosining mezbon sifatida shakllanishi jarayoni sifatida ko'rsatiladi. Olimning fikricha, ta'lim jarayonida iqtisodiy ta'lim va tarbiyani rivojlantirish uchun sharoit yaratishning pedagogik maqsadi quyidagilardan iborat: 1) iqtisodiy ta'lim yo'nalishlarida auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar jarayonida bo'lajak mutaxassis shaxsini rivojlantirish ijodiy topshiriqlar yordamida amalga oshirilishi kerak; 2) bo'lajak mutaxassislarni individual rivojlantirish imkoniyati sifatida iqtisodiy fanlarning alohida bo'limlarini o'rganishda motivatsion blokni kuchaytirish; 3) iqtisodiy ta'limda bo'lajak mutaxassislar shaxsining kognitiv-mantiqiy sohasini rivojlantirish; 4) ijodiy muammolarni hal qilishda bilimlardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish, ijodiy xarakterdagi ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish orqali bilimlarni chuqurlashtirish.

Iqtisodiy ta'limda bo'lajak mutaxassislarni ijodiy rivojlantirish uchta asosiy bosqichni o'z ichiga oladi: 1) shaxsni tarbiyalashdagi mavjud vaziyatni tahlil qilish va baholashdan boshlanib, hal qilinishi kerak bo'lgan vazifaning o'zini shakllantirish bilan yakunlanadigan tahliliy bosqich; 2) oldindan belgilab qo'yilgan vazifani hal qilish yo'llari rejalashtirilganda, ushbu yechimning aniq yo'llariga asoslangan loyihalash bosqichi; 3) bo'lajak mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan «loyiha»ni amaliy amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan ijro etuvchi bosqich (“Kreativ rivojlantirish modeli,” n.d.).

I.K. Shalayev iqtisodiy ta'lim va tarbiyani boshqaruv jarayoni bilan uzviy bog'langan jarayon deb hisoblaydi; olim tomonidan tavsiflangan strategiya va taktikani o'z ichiga olgan hamda optimal motivatsion kompleksni ta'minlovchi motivatsiya asosini boshqaruv jarayoni tashkil etadi.

Mamlakatimizda oliy ta'lim muassasalari iqtisodiy ta'lim yo'nalishi bo'lajak mutaxassislari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnomalar shuni ko'rsatdiki, hozirgi kunda iqtisod fanini o'qitishda innovatsion yondashuv deyarli mavjud emas. Shuningdek, o'tkazilgan so'rov natijasida bo'lajak mutaxassislarning mamlakatdagi siyosiy-iqtisodiy vaziyatga qiziqmasligi, yangiliklarni kuzatmasligi, maxsus adabiyotlarni o'qimasligi aniqlandi; ularning qiziqishi faqat ixtisoslik fanlariga qaratilgan bo'lib, bu holat ijtimoiy voqeliklarni bilish uchun

motivatsiyaning yetishmasligidan dalolat beradi. Bu natijalar yuqorida keltirilgan kreativ va kompetensiyaviy yondashuvlarni amaliyotga izchil tatbiq etish zaruriyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa. O'tkazilgan tahlil boshqaruv va iqtisodiy tarbiyaning o'zaro uzviy bog'liq, bir-birini to'ldiruvchi pedagogik kategoriyalar ekanligini asoslab berdi. Iqtisodiy ta'lim-tarbiyaning aniq vazifa va tamoyillari, shuningdek kompetensiyaviy hamda kreativ yondashuvning tahliliy, loyihalash va ijro etuvchi bosqichlaridan iborat modeli bo'lajak mutaxassislarni boshqaruv faoliyatiga tayyorlashning nazariy-metodik asosini tashkil etishi mumkin.

Shu bilan birga, o'tkazilgan so'rovnoma natijalari shuni ko'rsatadiki, iqtisodiyot ta'lim yo'nalishidagi bo'lajak mutaxassislarni boshqaruv faoliyatiga tayyorlashda kreativ yondashuvni tatbiq etish metodlarini ishlab chiqish masalasi bizning pedagogikamizda hali yetarlicha tadqiq etilmagan bo'lib, bu borada maqsadli ilmiy-amaliy izlanishlarni davom ettirish dolzarbligicha qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amend, A. F., & Salamatov, A. A. (2003). Formirovanie nravstvennых predstavleniy doshkolnikov v protsesse ekonomicheskogo vospitaniya. Detskiy sad ot A do Ya, (4), 55–57.
2. Kovaleva, N. S. (2014). Ekonomicheskoe vospitanie studentov. Sovremennые problemы nauki i obrazovaniya, (6).
3. Abdullayev, J. (2023). Theoretical foundations of value chain formation. Talqin va Tadqiqotlar, 1(21). https:// talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/1415
4. Zh.Zh.Abdullaev, B. (2022). THE ROLE OF EXPORT ACTIVITY IN THE COUNTRY'S ECONOMY. Confrencea, 5(5), 87–91. Retrieved from https://confrencea.org/index.php/confrenceas/article/view/138
5. Abdullaev, J.J (2026). THE IMPACT OF DIGITAL MARKETING ON EDUCATION EXPORT IN REGIONAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS "Kasbiy ta'limda ilg'or xalqaro tajribalar asosida kadrlar tayyorlashni sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarishning dolzarb muammolari, yechimlari va istiqbollari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallar to'plami (2026 – yil 5 – may) – 1-jild. 231-233b. Uzbekistan, tashkent, Olmazor region, alpomish. Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.20130965
6. J.J.Abdullaev. Value Chain Evolution: Existing Theories, Vision, and Future Trend. (2024). European Journal of Economics, Finance and Business Development, 2(3), 1-7. https://europeanscience.org/index.php/2/article/view/459
7. Abdullayev , J. (2025). O'zbekistonda tibbiy ta'lim eksportining rivojlanish tendensiyalari. GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT, 3(3). https://doi.org/10.5281/zenodo.15161877
8. Abdullayev, Javoxir. "Dunyo mamlakatlarida xorijiy talabalar oqimi tahlili va ta'lim eksportining demografik salohiyati" // Green Economy and Development, vol. 3, no. 4, 7 Apr. 2025. doi:10.5281/zenodo.15400804.
9. Kreativ rivojlantirish modeli. (n.d.). Core.ac.uk. https://core.ac.uk/download/pdf/154819406.pdf (Manba sarlavhasi asl matnda ko'rsatilmagan; havola ostidagi PDF nomlanmagan holda keltirilgan.)
10. Lixachev, B. T. (1998). Pedagogika. Prometey.
11. Prutchenkov, A. S. (2001). Teoriya i praktika igrovoy texnologii ekonomicheskogo vospitaniya shkolnikov [Avtoreferat dissertatsii doktora pedagogicheskix nauk]. Moskovskiy institut razvitiya lichnosti.